

SZABÓ KRISZTIÁN

Jerome Frank és a magyar büntetőeljárás

Bevezetés

Jerome Frank (New York, 1889 - New Haven, 1957) az amerikai jogi realizmus kiemelkedő alakja. Chicagóban végezte egyetemi tanulmányait, 23 évesen szerezte meg a diplomát az egyetem történetének legmagasabb osztályzataival.¹ Ezután jogtanácsosként dolgozott, mivel apja ragaszkodott ehhez, de már ekkor is az irodalmi tevékenység érdekelt elsősorban. Ezen időszakban kezdett előadásokat tartani a New York-i egyetemen, majd 1930-tól a Yale Law School-on. 1941-től a szövetségi Fellebbviteli Bíróság bírójává. Kinevezése után figyelmét a bíróságok tényfeltárási eljárásának aspektusaira helyezte, ebben látva az igazságszolgáltatás gyenge pontját. A jogalkalmazási folyamatot vizsgálva hangsúlyozta a ténymegállapítás jelentőségét, és egyben annak irracionális voltát. Számos pozitív javaslatot tett a büntető bíróságok eljárásának fejlesztésére és racionalizálására. Frank „nyitott szemű igazságosságot” követelt, az esetek nagyobb mértékű individualizációját és nagyobb mértékű jogi diszkréciót. Véleménye szerint „a jog nem más, mint a jövőbeni jogalkalmazás eredményét illető fogadás.”²

Széleskörű irodalmi és esszéisztikus tevékenységet fejtett ki, főbb művei: *Law and the modern mind* (1930), *Courts on trial: Myth and reality in American Justice* (1949). Munkáiban fellelhető a freudizmus hatása, munkásságában „a jogi realizmus mélylélektani irányzatát alapozta meg.”³ Frank nem szívesen használta a „realizmus” kifejezést, inkább a „konstruktív szkepticizmust” ajánlotta helyette.⁴

Dolgozatomban igyekszem bemutatni Frank főbb műveit, a jogalkalmazásra vonatkozó elgondolásait, és mindezeket a jelenleg hatályos

¹ „... Frank at age twenty-three had graduated with the highest grades ever achieved at the University of Chicago Law School.” Vö. Morton J. HORWITZ, *The transformation of american law 1870-1960*, Oxford, 1992, 176.

² SZABADFALVI József, *Jogbölcseleti hagyományok*, Debrecen, 1999, 222.

³ VARGA Csaba, *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról*, Budapest, 1998, 166.

⁴ *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás köréből*, SZABÓ Miklós (szerk.), Miskolc, 1999, 35.

magyar büntetőeljárás törvény bírákra vonatkozó kapcsolódó rendelkezéseivel összehasonlítani.

Law and the modern mind

Jerome Frank *Law and the modern mind* című művének megjelenése a jogi realizmus kialakulása szempontjából kiemelkedő jelentőségű. Franknek tulajdoníthatjuk az irányzat elnevezését is, e művében ő használta először a „jogi realizmus” kifejezést.⁵ A könyvre a megjelenés után felháborodott kritikák tömege zúdult, mégis hosszú idő óta a legnépszerűbb és a legszélesebb körben olvasott darabja a realista irodalomnak, amely a mai napig is képes érzékeltetni a jogi realizmus pimasz újszerűségét.

Frank e művében „jogi alapmítosznak tekinti a jogbiztonság illúzióját (mely szerint a jog változás nélküli, rögzített és tartós, vagy legalábbis azzá tehető).”⁶ Freud nézeteinek hatásával találkozunk, amikor a jogbiztonság illúzióját egyfajta gyermeki vágyakozásnak tekinti (szilárd, kiszámítható világ), amelynek biztosítéka az apai tekintély. Az apa tévedhetetlen bíró a gyermek számára, ezáltal helyébe a jogrend lép, mint a kiszámítható világ alapja. Az elgondolás, hogy a jognak „biztosnak” kell lennie abban az értelemben, hogy az tökéletesen kiszámítható, Frank szerint a felnőttkori maradványa a gyermek bizonyosság és biztonságérzet iránti szükségletének, amelyet az apai erőben és bölcsességben keres.⁷ (Megjegyzést érdemel, hogy Frank a könyvet a saját pszichoanalízise közepette kezdte írni. Egy New York-i pszichiáterhez járt, aki korábban Frank lányát kezelte.)⁸ Frank megértette ezt az alapvető értékek nélküli világtól – amely a vallási és jogi fundamentalizmus által megosztott – való félelmet, és valójában azt is sugalmazta, hogy a jog már átvette a vallás szerepét a biztonság utáni vágyakozást tekintve.

A fenti gyermeki vágyakozástól csak a felnőtt képes eltekinteni, aki számára a változás az érték. Így a jogbiztonság helyébe a jogbizonytalanság lép, amely a jog rugalmasságának megtestesítője, és „éppen nem szerencsétlenség, hanem óriási társadalmi érték.”⁹ Elutasította, hogy a jogot stabillá, kiszámíthatóvá kell tenni, ezt a fentiek szerint „az apakomplexus infantilis

⁵ „...Jerome Frank needs to be credited with first using the name *Legal Realism* in his book.” Morton J. HORWITZ, *i.m.*, 175.

⁶ SZABADFALVI, *Jogbölcséleti hagyományok, i.m.*, 223.

⁷ „...the very idea that law needs to be certain in the sense of perfectly predictable was ridiculed by Frank as a survival into adulthood of the child's craving for certainty and reassurance which he seeks in his father's strength and wisdom.” J. M. KELLY, *A short history of western legal theory*, Oxford, 1997, 367.

⁸ Morton J. HORWITZ, *i.m.*, 176.

⁹ SZABADFALVI, *Jogbölcséleti hagyományok, i.m.*, 223.

maradványaként”¹⁰ értékelte. Véleménye szerint, ha az apapótlék utáni vágyat le tudnák vetkőzni az emberek, akkor ez egy a valósághoz sokkal közelebbi jogszemléletet tehetne lehetővé. A jogbizonytalanság a jog rugalmassága biztosításának eszköze, ami a jog „azon képessége, hogy alkalmazkodni tud az emberi viszonyok állandó változásához; ami csak úgy lehetséges, ha maga is állandóan – napról napra – változik.”¹¹

Frank ezen kijelentéseit a kortárs jogászság hasonló lelkesedéssel fogadta, mint az egyház a darwinizmus tételeit. Frank könyvét megelőzően ugyanis amerikai jogász tollából nem született még olyan jogelméleti írás, amely ennyire gúnyosan mutatta volna be a jogi hivatást. Alapvető jogi mítosznak tekinti ugyanis a jogbiztonságot, olyannak, amelyet a jogászság nagy része elfogad, és el kíván érni. Ezt ő a társadalom félrevezetésének tartja.

A másik fontos kérdés, a jogalkalmazói döntések kiszámíthatatlansága szintén a jogbizonytalanságból következik. Frank felfogása ráirányította a figyelmet a jogalkalmazói döntéseket befolyásoló pszichikai és szubjektív tényezők szerepére. A jogszabályoknak a jogtaláláshoz csak annyiban van közük, hogy „a jogalkalmazó szubjektív döntéseinek – melyeket a jogszabályoktól függetlenül előre meghoz – utólagos racionalizálásául, azok igazolásául szolgálnak.”¹² Szerinte a bíróságok gyakran úgy „csűrrik-csavarják” a jogot, hogy az illeszkedjék az ügy lényegéről alkotott elképzelésükhöz.¹³ Ezáltal lelepleződik a jogbiztonság illúzió jellege, de azt az ember tudatalattijában megbújó biztonságvágy újra és újra előhívja.

Frank fenti megállapítása, vagyis az, hogy egy konkrét ügyben a jog sohasem tudható előre pontosan, a jogszociológiában a káoszelmélet egyik sajátos válfajaként él.¹⁴ Frank szerint a jog vagy valószínű jog (a jogászok sejtése egy jövőbeni döntésről) vagy tényleges jog (múltbéli szituációra vonatkozó konkrét egyedi döntés), ezáltal nem lehet megjósolni, hogy egy adott ügyben hogyan dönt majd a bíróság. A jog ideális funkciójának tekinti az előre kiszámítható, racionális ítélezést, a jog gyakorlati funkciójának pedig a konkrét ügyek eldöntését, a társadalmi változásoknak való megfelelést. A jog ideális funkciójával ellentétesnek látja a gyakorlatot, megítélése szerint a jog irracionális. A bíró pedig tulajdonképpen a tényállás tisztázása közben már meghozza az ítéletet, ennek megfelelően vezeti le a bizonyítási eljárást, és az ítélet indoklásában pedig utólag racionalizálja a döntését, – vagyis az ítélezés

¹⁰ *Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe*, SZABÓ Miklós (szerk.), Miskolc, 1994, 90.

¹¹ *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 1999, 36.

¹² SZIGETI Péter, TAKÁCS Péter, *A jogállamiság jogelmélete*, Budapest, 1998, 57.

¹³ „... courts often wrench the law in order to make it fit what they conceive to be the merits of case...” *Lloyd's introduction to jurisprudence*, London, 1994, 660.

¹⁴ BADÓ Attila, LOSS Sándor, H. SZILÁGYI István, ZOMBOR Ferenc, *Bevezetés a jogszociológiába*, Miskolc, 1998, 67.

előre ki nem számítható. Az írott jog ez alapján a bírói döntés racionalizálásának az eszköze és nem az alapja.¹⁵

Frank a realistákat két csoportra osztotta, a „szabály-szkeptikusokra” és a „tény-szkeptikusokra”. A szabály-szkeptikusok (akiknek talán a legjelentősebb alakja Llewellyn)¹⁶ azok, akiknek a jogbiztonsággal és a jog kiszámíthatóságával kapcsolatos kételkedése nem megy tovább annak a megállapításán, hogy az írott jog (paper-rules) szabályain túlmenően különböző láthatatlan értékek, tényezők (real-rules) is befolyásolják a bírót egy adott döntés meghozatalában (vagyis abban, hogy adott tényállásra nézve melyik jogszabályt alkalmazza). Céljuk a nagyobb jogi bizonyosság elérése, kívánatosnak tartván, hogy egy adott ügyben a jog, a döntés kiszámítható legyen, amelyet a jogász közölhessen az ügyfélével. Megítélésük szerint a probléma az, hogy a formális jogszabályok a legtöbb esetben megbízhatatlan előrejelzést tesznek lehetővé a későbbi döntést illetően.

A szabály-szkeptikusok elsősorban a fellebbviteli bíróságok bíróira koncentráltak, azok döntései folyamatát vizsgálták. Úgy gondolták ugyanis, hogy az elsőfokú bíróságok hibás döntéseit a felsőbb bíróságok korrigálják, ezért az ő működésük a releváns.

A tény-szkeptikusok elfogadják a szabály-szkeptikusok kétségeit az írott jogot illetően, de tovább mennek, amikor azt állítják, hogy már maga a tényállás megállapítása is összetett folyamat, amely megelőzi a jogszabály alkalmazását az adott ügyben adott tényekre nézve, és amelynek során szintén nagyon sok tényező befolyásolja a bírót abban, hogy mit is fogad el az ügyben tényként. Éppen ezért szerintük lehetetlen és mindig is lehetetlen lesz egy döntés előrejelzése, pontosan a tények meghatározhatatlansága miatt. Ez pedig elsősorban azért nem küszöbölhető ki, mert a bíró a tanúk vallomása során találkozik a tényekkel, akik maguk is emberek lévén tévedhetnek, hibás megfigyeléseik lehetnek, rosszul emlékezhetnek arra, hogy mit láttak vagy hallottak és befolyásolhatja őket a tárgyalóterem hangulata is. Másodsorban pedig a bírónak is vannak (akár a tudatalattijában) előítéletei egyes tanúkkal szemben vagy esetleg mellett.

Pontosan a fentiek miatt válnak a tények kiszámíthatatlanná, emiatt pedig a tény-szkeptikusok nem tartják elérhetőnek, de nem is tekintik értéknek a jogbiztonságot. A szabály-szkeptikusokkal szemben az elsőfokú bíróságok működését vizsgálták. Frank maga is nagyobb figyelmet fordított arra, hogy

¹⁵ BADÓ Attila, LOSS Sándor, H. SZILÁGYI István, ZOMBOR Ferenc, *i.m.*, 51.

¹⁶ „... of whom Llewellyn is perhaps the outstanding representative...” Lloyd's introduction to jurisprudence, *i.m.*, 679.

elsősorban az elsőfokú bíróságok munkáját és ténymegállapítási eljárását tanulmányozza.¹⁷

A tény-szkeptikusok nézőpontjából a precedens rendszer is másképp fest. Ugyanis a precedensek követése sem biztosítja önmagában a jogbiztonságot és a jogrend stabilitását. Ezt azonban nem veszik figyelembe azok, akik csak a felsőbb bíróságok működését vizsgálják, ahol nem létezik a hagyományos értelemben vett ténymegállapítási probléma, mivel a tényállást az elsőfokú bíróságok állapítják meg. A felek az elsőfokú bíróságon vitatják meg a tényeket, ellentmondásokat. Frank szerint az, hogy egy ügyben a tények nagymértékben hasonlóak egy korábbi ügy tényeihez csupán azt jelenti, hogy a bíróság figyelembe veszi ezt a tényt. Ugyanakkor azt már nem lehet megállapítani, hogy mit fog egy adott ügyben a bíróság tényként elfogadni.

Frank, bár elismerte, hogy „sok jogszabály stabil és biztos, és hogy a precedens rendszer számottevő értékkel bír”¹⁸, a ténymegállapítás kérdését tartotta a precedens rendszer gyengeségének, amely még akkor is fennállna, ha a szabály-szkeptikusok meg is határoznák azokat a tényezőket, amelyek a bírót az adott döntés meghozatalakor befolyásolják. A bírákat ugyanis „a legkülönbözőbb befolyások érik, és ezek közül teljesen alárendelt szerepet játszanak a vonatkozó precedensek vagy a törvényhelyek.”¹⁹ (Ez utóbbi gondolat a nem precedensekre épülő jogrendszerekre is jól adoptálható véleményem szerint.)

Viszonylag kevés empirikus kutatást végeztek a bírói viselkedést illetően, a bírói magatartásokat, értékeket és hátteret tekintve.²⁰ Megítélésem szerint azonban Frank kijelentéseinek a többsége megállja a helyét, akár a kontinentális jogrendszer sajátosságait figyelembe véve is. Ezt a későbbiekben igyekszem alátámasztani az angolszász jogrendszer és a kontinentális jogrendszer különbségeit is bemutatva.

Courts on trial

Frank 1949-ben írta a fenti címen másik nagy jelentőségű művét. Ebben a tradicionális jogi gondolkodás néhány tételével szemben felmerült kétségeit írja

¹⁷ „Frank advocated much greater attention for the workings of the lower, first-instance courts and study of the fact-finding process.” J. M. KELLY, *A short history...*, i.m., 367.

¹⁸ *Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe*, i.m., 91.

¹⁹ POKOL Béla, *A jog szerkezete*, Budapest, 1991, 62.

²⁰ „It produced relatively little rigorous empirical research on judicial behaviour in relation to judicial attitudes, values or backgrounds.” Roger COTTERRELL, *The sociology of law: An introduction*, London-Dublin-Edinburgh, 1992, 218.

meg,²¹ megállapítva, hogy ezen feltételezések gyakran nincsenek összhangban a joggyakorlattal.

A megkérdőjelezett jogi axiómák közül néhány:

- A bíró személyiségének nem szabad befolyásolnia, és a legtöbb esetben nem is befolyásolja a bírót az eljárás során, és a döntés során sincs túl nagy szerepe.
- A jogszabályok a domináns tényezők a döntés meghozatala során. (Ez az első axiómával együtt szinte kizárja a személyes tényezőket az eljárásból, és inkább a jog mechanikus alkalmazását feltételezik.)
- Ha a jogszabályok egyértelműek, érthetőek, akkor ez a pereskedés megelőzéséhez vezethet, a fennmaradó perek során pedig kiszámíthatóvá teszi a döntést.
- Az elsőfokú bíróságoknak (és az esküdtszéknek) a jogszabályok viszonylag szűk diszkrecionális jogkört hagynak, és ha a jogszabályok pontosak, akkor gyakorlatilag ki is zárják a diszkréciót.
- A fellebbviteli bíróságok ki tudják javítani, és a legtöbb esetben ki is javítják az elsőfokú bíróság által elkövetett hibákat.
- A felsőbb bíróságok sokkal fontosabbak az elsőfokú bíróságoknál.
- Az esküdtszék jobban megtalálja egy adott ügyben a tényeket (*...are better fact-finders...*),²² mint a bíró.
- A precedensek követése biztosítja a jogrendszer stabilitását, kiszámíthatóságát, és olyan szabályokat biztosít, amelyre nyugodtan lehet támaszkodni a döntések meghozatalakor.
- A jogbiztonság megteremtése (abban az értelemben, hogy a döntések megjósolhatók legyenek) fontosabb, mint a konkrét ügyek eldöntése (vagyis az ügyek eltérőségéből fakadó jogbizonytalanság, amelyről az előző részben volt szó).

Ezen állításokkal kapcsolatban Frank megjegyzi, hogy érdemes elgondolkodni azon: a fenti alaptételek ellentétei nem állják-e jobban meg a helyüket a valóságban, vagy legalábbis azon, hogy ezáltal addig nem vizsgált jogelméleti területekre hívjuk fel a figyelmet. Mivel úgy gondolja, hogy nincs semmilyen akadálya egy a valósághoz közelebb álló rendszer felépítésének, amelyet egyébként kívánatosnak is tart, ezért megkísérli leírni a tárgyalótermi történések valóságos mivoltát. Néhány ponton reform-elképzeléseket fogalmaz meg:

²¹ „I have raised doubts about the adequacy of several assumptions of traditional legal thinking, pointing out that unless so qualified by exceptions as to be all but meaningless, they are out of line with courtroom happenings...” Vö. Lloyd's introduction to jurisprudence, i.m., 683.

²² Uo., 684.

- A kormányzat fogadjon el olyan szabályokat, amelyek lehetővé teszik, hogy egy ügyben minden fontos és lehetséges bizonyíték bemutatásra kerülhessen a bíróságok előtt.
- A bírák játszanak aktívabb szerepet a tanúk kihallgatása során.²³
- A tanúkihallgatásoknak humánusabbnak és körültekintőbbnek kell lenniük, ennek érdekében védelmi szabályokat kell elfogadni.²⁴
- Szélesebb körben alkalmazzanak hazugságvizsgáló berendezést.
- A bizonyítási tilalmak, és a bizonyítást kizáró szabályok számát csökkentsék.
- Büntetőügyekben biztosítsák az ügy adatainak szabadabb feltárását a védelem számára a tárgyalás előtt is.
- A jogászképzésben is változásokra van szükség, nagyobb hangsúlyt kell kapnia a joggyakorlat megismerésének, mind a bírósági tárgyalásokat, mind a hivatalokban történő eljárásokat figyelembe véve.
- Követeljék meg és biztosítsák is egyben a jövőbeli bírák speciális képzését, beleértve ebbe a pszichológiai képzést is.
- Hasonló képzést kell kapniuk az ügyészeknek és a rendőrség alkalmazottainak is.
- A bírák kevésbé formálisan vezessék (vezethessék) a tárgyalásokat.
- Követeljék meg a bíraktól, hogy a ténymegállapítás során alkalmazott szabályaikat közöljék a felekkel (milyen tényeket miért fogadtak el vagy miért nem fogadtak el az adott ügyben, és ennek milyen okai vannak).
- A legsúlyosabb büntetőügyek kivételével töröljék el az esküdtszéki tárgyalási formát.
- Tegyék lehetővé a bírák számára (és bátorítsák is őket arra), hogy a konkrét ügyekben a szabályok alkalmazását individualizálják (ezáltal biztosítsák, hogy az eltérő élethelyzeteket jobban figyelembe vehessék a konkrét ügyek elbírálása során).

²³ Az angolszász jogrendszerben a bíró bizonyításbeli szerepe passzív, amely a pártatlanság és az elfogulatlanság hangsúlyozása is egyben. A tanúkat a szólító fél kérdezi ki, ezután pedig az ellenérdekű fél kérdései következnek (ún. keresztkérdés). Nincs kizárva azonban annak a lehetősége, hogy a bíró aktívan beavatkozzon a bizonyítás menetébe pl. kérdések feltételével. Erre Angliában gyakrabban kerül sor, az USA bírái ritkábban élnek ezzel a lehetőséggel. A kontinentális rendszerben alapvetően a bíró feladata a bizonyítás, ő határozza meg a bizonyítási cselekmények sorrendjét, ő hallgatja ki a tanúkat, szakértőket és a terheltet (Be. 199.§-206.§). A vádló és a védő szerepe a bizonyításban tulajdonképpen kiegészítő jellegű. Megjegyzést érdemel, hogy a várhatóan 2003. júl. 1-én hatályba lépő új büntetőeljárás törvény a tárgyaláson lefolytatandó bizonyítást a felek feladatává teszi, a bíró szerepét pedig háttérbe szorítja (vagyis nő a kontradiktórius tényező jelentősége).

²⁴ Az angolszász tárgyalási rendszer egyik problémája, hogy az agresszív kérdezési mód a megbízható vallomásokat is kétségessé teheti. Vö. FARKAS Ákos-RÓTH Erika, *Előadások a büntetőeljárás jog köréből*, Miskolc, 2000, 121.

- Csökkenteni kell a fellebbezések formális kötöttségeit. Ezzel összefüggésben pedig lehetővé kellene tenni az elsőfokú bírónak, hogy a fellebbviteli tárgyaláson szavazati jog nélkül részt vegyen a másodfokú bíróság tanácsa mellett (adott esetben megmagyarázhassa döntését).
- A nem-jogász társadalom tagjai számára pedig egyértelművé kell tenni, hogy az ügy szempontjából az elsőfokú tárgyalás a fontosabb (itt folyik bizonyítás, itt állapítják meg a tényeket).

Frank az egyik konkrét javaslatában az esküdtszék szerepének erőteljes csökkentése mellett foglal állást. (Bár „véleménye bírói munkásságának is köszönhetően idővel enyhült az esküdtszék megítélését illetően, de a konkrét eljárási szabályokra tett módosító javaslatait mindvégig ideiglenes megoldásoknak tekintette a zsűri teljes megszüntetéséig.”)²⁵ A *Courts on trial* című művében három teóriát különböztet meg.

A naiv elmélet szerint a zsűri ténylegesen csak a feladatát képező ténymegállapítással foglalkozik, és nem a jogi kérdésekkel. A „kicsit szofisztikusabb” elmélet már azt állítja, hogy az esküdtszék jogértelmezést is végez a ténymegállapítás mellett. A realista elmélet szerint (Frank ezzel azonosul) a döntés a zsűri által jónak tartott jogszabályok alapján születik meg, ezáltal az esküdtszék bírói és törvényhozói funkciót is ellát. Ezzel kapcsolatban beszél zsűri alkotta jogról (*jury made law*), amelyet szociális megfontolások befolyásolnak leginkább. Frank szerint bizonyos esetekben az esküdtszék tagjai nem is értik, hogy a bíró mit mond nekik a jogról.²⁶

Emberi lények-e a bírák?²⁷

Frank az alábbi elmélet kidolgozása során figyelmen kívül hagyta az esküdtszék intézményét, és kizárólag a bírói jogalkalmazást tanulmányozta. Ezáltal az angolszász eljárás egyik legjellemzőbb sajátossága kikerül a vizsgált kérdéskörből, ugyanakkor Frank gondolatai a kontinentális jogalkalmazási gyakorlatra így még jobban vonatkoztathatók.

Frank magyarázatot ad arra, miért is fontos annak az alaptételnek a leszögezése, hogy a bírák is emberek. Az amerikai jogászság jelentős része számára, illetve az amerikai jogi képzésben ugyanis e kérdés felvetése egyfajta

²⁵ BADÓ Attila, LOSS Sándor, H. SZILÁGYI István, ZOMBOR Ferenc, *i.m.*, 179.

²⁶ Kalven és Zeisel tagadták Frank ezen állítását, de egyes empirikus kutatások mégis igazolták a probléma létezését (pl. az az 1976-os vizsgálat, ahol az esküdtek 50%-a úgy gondolta, hogy a terhelt köteles ártatlanságának a bizonyítására). Vö. BADÓ Attila, LOSS Sándor, H. SZILÁGYI István, ZOMBOR Ferenc, *i.m.*, 185.

²⁷ *Jog és filozófia*, Budapest, 1981, 333-341. A mű forrása: Jerome FRANK, *Are judges human?* = J. F., *Courts on trial: Myth and reality in american justice*, 1949.

„tabunak” számított. A többségi álláspont szerint a bíró „emberfeletti” szereplője volt az eljárásnak, és úgy gondolták, „hogy a bírák embervolta lényegileg nem gyakorol hatást arra, hogy a bíróságok miként döntenek el az ügyeket.”²⁸ Frank a társadalom félrevezetésének, becsapásának tartotta, hogy egyesek el kívánták rejteni a bíróság tevékenységében fellelhető és jelentős szerepet játszó emberi vonásokat. Véleménye szerint: „Fel kell számolnunk azt a mítoszt vagy legendát, hogy a bírák többek – vagy kevesebbek –, mint emberek.”²⁹

Az első jogászok és gondolkodók akik a fenti többségi álláspont ellen felléptek, a figyelmet elsősorban a felsőbbbíróságok jogalkalmazó tevékenységére fordították. Ők mondták ki először, hogy az alkalmazandó jogszabályok nem annyira biztosak és a meghozott döntések nem olyan kiszámíthatók, mint az a döntés emberfeletti mivoltáról szóló álláspont (Frank szerint legenda) igazsága esetén lettek volna. A jogszabályok értelmezése, illetve a hasonló ügyekben született döntések gyakran változtak attól függően, hogy melyik bíró ítélte meg az adott ügyet, vagyis a „mechanikus igazságszolgáltatás abszurd dolog”-nak tekinthető.³⁰

Frank véleménye ugyanakkor eltér a fenti ún. szociologikus álláspontot képviselőktől (Pound, Frankfurter, Powell) abban, hogy mi az oka a fentiekben említett különbségeknek. Utóbbiak szerint ez a bírák eltérő társadalmi, gazdasági és politikai hátterében keresendő. Frank szerint ez nem lehet magyarázat a jogalkalmazás során felmerülő különbségekre, és hibának tartja azt is, hogy csak a felsőbbbíróságok működését vizsgálták a fenti jogtudósok. A bírák eltérő társadalompolitikai helyzete pedig nem ad magyarázatot arra, hogy miért születnek eltérő döntések olyan ügyekben, amelyekben a társadalmi, politikai és gazdasági megfontolások teljesen hiányoznak, a jogszabályok egyértelműek és csupán a tények vitatottak. Frank véleménye, hogy „a jogi döntéseket az érzelmek, intuitív megérzések, előítéletek, hangulatok és más irracionális tényezők határozzák meg.”³¹ A bírósági ítélet ezek alapján nagyon bizonytalan és majdnem megjósolhatatlan is egyben.

Frank szerint mindezt azért hagyták figyelmen kívül a szociológiai álláspont hívei, mert így nem lehetne felfedezni azt a módszert, amely a bíróságok döntéseinek előrejelzését lehetővé tenné. Véleménye szerint a döntésekben a tárgyaló bírák személyisége „nagyon is közrejátszik, méghozzá olyan módokon, amelyekről a szociologikus jogtudomány csupán csak hallgatni

²⁸ *Jog és filozófia, i.m.*, 333.

²⁹ *Uo.*, 334.

³⁰ *Uo.*, 334.

³¹ *Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe*, Miskolc, 1994, 90.

tudott.”³² Ennek figyelmen kívül hagyása miatt a szociológiai irányzat sem tud jelentős segítséget nyújtani ahhoz, hogy a különböző bírák döntéseit, cselekedeteit előrejelezhessük.

Frank szerint az azonos háttérrel rendelkező bírák egyező tényállásra vonatkozó azonos jogszabályok mellett sem hoznak egyforma döntéseket, aminek az oka annak a valószínűtlen volta, hogy ugyanazon tanúknak fog hinni mindegyik bíró.³³ A tanúvallomások meghallgatása és értékelése ugyanis nagyban függ a tárgyaló bíróra ható olyan befolyásoktól is, amelyek nem sorolhatók be a társadalmi, politikai vagy gazdasági háttér különbségeibe, hanem figyelembe kell venni az adott bírót befolyásoló egyéni, sajátos okokból eredő hatásokat is. Ezek egyedülálló és nagymértékben individuális hatások, amelyek nehezen ismerhetők meg (gyakran még a bíró sincs ezek tudatában), így gyakorlatilag reménytelen vállalkozás adott ügyben a várható döntés előrejelzése.

Az olyan ügyekben, ahol eltérő vallomások merülnek fel, a bírói mérlegelés alapja nem kizárólag a jogilag releváns tények köre, hanem megjelenik a bírói szimpátia vagy antipátia is. A bírák saját egyéni múltja, élete, az őket ért hatások különböző előjelű reakciókat válthatnak ki még azonos társadalompolitikai háttérrel rendelkező ítélezőkből is. Frank szerint „a bíró is ember, akiben él az ilyen tudatalatti, előítéleten alapuló azonosításokra vonatkozó hajlam, amely azonosítások gyermekkori tapasztalataiból származnak.”³⁴ Mindezek alapján Frank leszögezi, hogy a bíró „még jóval azelőtt, hogy elérkezne addig a pontig, ahol az ügy tényeire mint egészre tekintettel döntetnie kell, mi a jogos és jogtalan, mi az igazságos és igazságtalan, már számos ítélet vagy következtetés alkotásában elkötelezte magát.”³⁵ A bírót korábban ért számtalan hatás, rejtett

³² *Jog és filozófia, i.m.*, 337.

³³ Véleményem szerint ebbe a körbe sorolható még a büntetőeljárásban valamennyi személyi jellegű bizonyítási eszköz is: a terhelt vallomása (amely az angolszász jogrendszerben a védelem tanújának meghallgatásaként szabályozott), illetve a szakvélemény (abban az esetben, ha ugyanarra a tényre nézve több szakértői vélemény is a bíró rendelkezésére áll).

³⁴ *Jog és filozófia, i.m.*, 338.

³⁵ *Uo.*, 338. Az idézet gondolat véleményem szerint összefüggésbe hozható Farkas Ákos azon megállapításával, hogy a büntetőügyekben eljáró hatóságokat egyfajta „rejtett bűnösségi vélelem” vezeti, szemben a törvényben rögzített ártatlanság vélelmével és a bizonyítékok értékelésére vonatkozó *in dubio pro reo* elvvel. A gyakorlatban ez leginkább a tárgyalásokon mutatkozik meg szerinte, „ahol a bíróság általában a nyomozás anyagának a reprodukálására törekszik, és a vádlottnak ettől eltérő vallomását – ha a nyomozás során tett beismerő vallomását visszavonja vagy megváltoztatja – nem fogadja el, hanem a korábban tett vallomást tekinti a bizonyítás szempontjából meghatározónak.” Vö. FARKAS Ákos, RÓTH Erika, *Előadások, i.m.*, 39. Ennek egyik oka véleményem szerint a bíróban felmerülő „előítélet” lehet, különösen ha olyan terhelt áll előtte, akinek már van előélete a büntető igazságszolgáltatás tekintetében.

vonás szerepet játszik abban, hogy miként értékeli a bizonyítékokat, milyen döntéseket hoz. Szélsőséges esetben a bírót tudat alatt befolyásolhatják akár olyan tényezők is, mint például a tanú nyakkendőjének színe.³⁶

Mindezek alapján leszögezhető, hogy a bíró várható döntését előre megjósolni nem lehet egyetlen módszerrel sem, a bírói döntések nem mechanikus jogalkalmazás eredményeként jönnek létre. A bírák is emberek, ezáltal különböznek érzelembeli, értelembeli és felfogásbeli jellegzetességeik, ezek alapján pedig a bírói ténymegállapítás sem lesz azonos még a hasonló ügyekben sem. Mivel a bírák egységesek a jogszabályok használatában, ezért az eltérő döntések az ítélkező bíró sajátos személyiségével magyarázhatók. A gyakorló jogászok is legfeljebb azt tudják nagy valószínűséggel meghatározni, hogy előreláthatóan a bírónak az adott ügghöz milyen a hozzáállása. Ezáltal próbálják elérni, hogy adott ügyet bizonyos bíró tárgyalja, vagy éppen azt, hogy ne hozzá kerüljön az ügy.

A bíró egyedi személyisége minden ügy elbírálását szubjektívvé teheti, különösen amelyben a fent említett eltérő vallomásokkal találkozik a bíró. Ebben az esetben rendelkezik egy látszólag kontrollálatlan „tény-mérlegelési joggal vagy szuverenitással, mégpedig azzal a hatalommal, hogy eldöntse melyik tanú történetét fogadja el korrektnek.”³⁷

Ezen elmélet érvényesülésének lehetőségeit a magyar büntetőeljárásban egy későbbi fejezetben vizsgálom.

Jogi realizmus Magyarországon: Szabó József jogbölcseleti munkássága

Jerome Frank elmélete és a magyar büntetőeljárás törvény összehasonlítása szempontjából feltétlenül meg kell említeni Szabó József nevét, aki az 1940-es évek elején a magyar jogbölcseleti gondolkodásban meglehetősen kivételes módon az amerikai jogi realizmus álláspontját képviselte. „A klasszikus neokantiánus kérdésközpontú megválaszolásokban az amerikai jogi realizmusra jellemző, sajátos pragmatista magyarázatokat fogalmaz meg.”³⁸ Ezáltal lehetőséget teremtett a két jogi kultúra összehasonlítására, és ezzel a magyar jogbölcseletben korábban meglévő német-osztrák orientáció felszámolásában is kiemelkedő szerepet játszott.

³⁶ Frank hivatkozik Ranyard West gyakorló elmeorvos és jogi kérdések tanulmányozójának egyes kutatásaira, aki ezt a példát a munkavállalók és munkaadók kapcsolatában használja, de azt Frank kiterjeszti a bíró és a tanú viszonyára.

³⁷ *Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe, i.m.*, 91.

³⁸ SZABADFALVI, *Jogbölcseleti hagyományok, i.m.*, 158.

Megítélése szerint az amerikai jogi realizmus képviselői helyesen hívták fel a figyelmet a jogbiztonság illúzió jellegére. Ezt az illúziót pedig a hibás logikai jogszemlélet (a hagyományos logikai törvényszerűségeket magáénak valló szemlélet) indukálja.

A bírói jogalkalmazás vonatkozásában fontosnak tartja a mélypszichológiai elemzését a bírák személyiségének. Szerinte az volna a helyes, ha a bíró tisztában lenne a ténnyel, hogy az általa megállapított tényállásban a saját felfogása, értékrendje is benne van. A látszólag egyértelmű jogszabályokban „logikailag színtelen fogalmak” lehetnek elbújtatva, amelyek értelmezésében (és ezáltal a jogszabály alkalmazásában is) a bíró tudatalattijának állásfoglalása is megjelenik. A bíró döntése ezáltal nem tekinthető a jogszabályok mechanikus alkalmazásának, sokkal inkább a saját személyisége által is befolyásolt folyamatról van szó. Amennyiben pedig a bíró ezt felismeri, úgy „keresni fogja végső állásfoglalása előtt azokat a hézagokat, ahol a logika felszíne az ő tudatalatti szubjektív állásfoglalásait takarja, s a döntés szempontjából lényeges fordulópont rendszerint éppen ilyen helyen lesz.”³⁹

Szabó József is vizsgálta a bírói döntési mechanizmust, s arra a következtetésre jutott, hogy az igazságos ítélet meghozatalában az értelmezésre szoruló jogszabályok nem adnak kellő támpontot. Úgy gondolja, hogy a bírónak már eleve egy igazságfogalom lebeg a szeme előtt, és ez befolyásolja, hogy miként értelmezi a jogszabályokat.

Frankhez hasonlóan ő is hangsúlyozza, hogy a bírót már a tényállás megállapítása során is befolyásolják az előbb említett szubjektív tényezők. Erre azért van lehetőség, mert a tényeket nem közvetlenül tapasztalja, de ezeket a tényeket kell elbírálnia. Ezen a ponton Frank szabály- és tényeszkepszisről kifejtett elmélete juthat az eszünkbe. Az igazság kérdését a közvetett megismerés miatt nem jogi vagy logikai problémának tekinti, hanem mélylélektani kérdésnek (az ítéző folyamat a bíró lelkében zajlik).

A hatályos magyar büntetőeljárás törvény vonatkozó rendelkezései

A kontinentális tárgyalási rendszerben a bizonyítás alapvetően a bíró feladata, a vádló és a védő tulajdonképpen csak kiegészítik ezt vonatkozó indítványaikkal. A bíró bizonyításban betöltött aktív szerepét előmozdítja az előzetes iratismeret, vagyis az, hogy az előkészítő iratokat és a vádiratot is ismeri a tárgyalást megelőzően. Emiatt, mintegy „megtanulva az ügyet” a tárgyalás megkezdésekor már elfogult lehet, mivel túlnyomó részt a nyomozó hatóságok és az ügyész álláspontját ismeri, a védelem pedig elsősorban a tárgyaláson jut

³⁹ Uo.

szerephez.⁴⁰ Ezáltal a pártatlanság és a tisztességes eljárás alkotmányos elvei sérülhetnek.

Az 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról (továbbiakban: Be.) 146. § (6) bekezdése a következőképp rendelkezik erről: „A vádirat bírósági példányához csatolni kell a nyomozás összes iratát és ezzel egyidejűleg át kell adni a bíróságnak a tárgyi bizonyítási eszközöket is.” A vádirat tartalmi kellékei között pedig többek közt szerepel a vádlott személyi adatainak felsorolása⁴¹, a vád tárgyává tett cselekmény rövid leírása a bizonyítási eszközök megjelölésével, a vád tárgyává tett cselekménynek a büntető törvény szerinti minősítése.

A fentiekből is látszik, a törvény nem feltétlenül biztosítja azt, hogy bizonyos esetekben a bíróban ne alakulhasson ki már az ügyirat tanulmányozása után is a várható döntés. Emiatt előfordulhat – mivel jelenleg egy bírónak viszonylag sok ügyet kell tárgyalnia, vagy nagy terjedelmű, bonyolultságú ügygel kerül szembe –, hogy a kisebb súlyú, csekélyebb jogi megfontolást igénylő ügyekben az ügyirat tanulmányozása után kialakul benne a tényállás (ezért a tárgyaláson a tanúvallomások közül azokat fogadja el, amelyek ezt a tényállást megerősítik, ezekre építve az indoklást is, és nem fogadja el, vagy nem értékeli ugyanakkora súlyúnak az ezt kétségessé tevő vallomásokat) és az ítélet, a tárgyaláson pedig ennek szellemében vezeti majd a bizonyítási eljárást (pl. folyamatosan elutasítja a védelem bizonyítási indítványait, vagy nem veszi figyelembe a védelem által felhozott jogi érveket), az ítélet indoklásában pedig elsősorban csak a vád bizonyítékait sorolja fel.⁴² Ezen a helyzeten nem változtat túl sokat az a tény, hogy a Be. 5. § (1) bekezdése kimondja: „A hatóságok feladata, hogy az eljárás minden szakaszában a tényállást alaposan és hiánytalanul tisztázzák, a valóságnak

⁴⁰ A „klasszikus angolszász modellben” nem készül ügyirat, a bíró a felek által lefolytatott bizonyítás során ismerkedik meg a tényekkel. Az egyes államokban eltérő, hogy a bíró milyen mértékben kap felvilágosítást a tényekről az előzetes iratokból (pl. Svédországban átadja az ügyész az ügyiratot a bírónak, aki vagy elolvassa azt, vagy nem). Frank az USA jogalkalmazási gyakorlatát vizsgálta, ezért megjegyzést érdemel, hogy ott a bíró nem kap ügyiratot a tárgyalás előtt.

⁴¹ A személyi adatok körében a törvény alapján meg kell említeni a terhelt korábbi büntetéseire vonatkozó adatokat is. Az angolszász jogrendszerben ezt nem lehet megtenni, ugyanis e közlés alkalmas lehet arra, hogy az ártatlanság vélelmét „lerontva” a bíróban kialakítsa a vádlott bűnösségének a képzetét. Itt a bíró korábbi személyes tapasztalatai is szerephez jutnak, ahogyan Frank is említi: a bíró tudatalattijában meghúzódó előítéleteknek nagy szerepük lehet abban, hogy miként viszonyul egy olyan vádlotthoz, aki már korábban is volt büntetve.

⁴² Bár empirikus kutatásokat, illetve felméréseket nem készítettem, mégis több ügyvéddel beszélve az a benyomás alakult ki bennem, hogy az ügyvédek többsége meg van győződve arról, hogy a bíróság nem veszi majd figyelembe az érveit, a bíró eleve eldöntötte az ügy kimenetelét.

megfelelően állapítsák meg, a terhelő és mentő, valamint a büntetőjogi felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket egyaránt figyelembe vegyék”.

Frank hangsúlyozza a ténymegállapítás jelentőségét is. E tekintetben elmondható, hogy mindaz, amit az Emberi lények-e a bírák? című írásában kifejt, függetlenül a jogrendszerek eltérő voltától megállják a helyüket. A ténymegállapítás a bizonyítási eljárás eredményeként történik meg. A bizonyítás pedig a közvetlenség és szóbeliség alkotmányos alapelveinek megfelelően az elsőfokú bíróságokon zajlik le. A másodfokú bíróságon bizonyítás csak kivételes esetben történik. Az ítélet teljes megalapozatlansága hatályon kívül helyezést eredményez, míg bizonyítást a másodfok csak részleges megalapozatlanság esetében vehet fel. Vagyis a legtöbb esetben ez azt jelenti, hogy a másodfokú bíróság elfogadja az elsőfok által megállapított tényeket. Kifejezetten tilos több BH alapján, hogy a másodfok csak azért, hogy ténykérdésben eltérhessen az elsőfokú ítélettől, bizonyítást vegyen fel. (Frank szerint téves az az elképzelés, hogy a másodfokú bíróság kijavítja, korrigálja az elsőfokú eljárásban történt hibákat. A fentiek szerint ez valóban nem minden esetben történhet meg, ugyanakkor az is tény, hogy a tényállás megalapozottságának esetleges vitatása is szubjektív elemekkel átszőtt.)

Frank bírákra vonatkozó elméletét talán leginkább a vétségi eljárásban elsőfokon eljáró bírókra lehet alkalmazni (hiszen itt a Be. szerint egyesbíró jár el), de a büntetői eljárásban a bíróság tanácsára, ezen belül is az ülnökökre alkalmazható az esküdtekre vonatkozó azon kijelentése, miszerint az esküdtek az esetek nagy részében nem értik a jogot (vagy azt, amit a bíró a jogról elmond nekik). Ha viszont elfogadjuk, hogy az ülnökök általában elfogadják a bíró döntését és jogi érveit, akkor tulajdonképpen azt is kijelenthetjük, hogy általában minden elsőfokú eljárásban érvényesülnek a Frank bírákra vonatkozó gondolatai.

Felmerülhet, hogy a bíró indoklási kötelezettsége gátat szab a fenti elmélet érvényesülésének. Ez részben igaz is, de a legtöbb ügy megítélése nem egyszerű (különösen, ha a védelem bizonyítékai is elég meggyőzőek), sok függ attól, hogy a bíró mit tart jogilag releváns ténynek egy adott ügyben. Az indoklási kötelezettség sokkal inkább a nyílt bírói önkénynek szab gátat (teljesen szabad bizonyítási rendszer), nem pedig annak, hogy a tények megállapításában a bíró teljes mértékben kizárja előítéleteit, meggyőződéseit, élettapasztalatait.

Összegezve az eddigieket, úgy gondolom, hogy Jerome Frank olyan kiemelkedő jogelméleti személyiség, akinek az elmélete igen nagymértékben igaznak mondható a joggyakorlat tekintetében. Egyben az is igaz, hogy empirikusan nehezen bizonyíthatóak elméleti tételei, de legalább hasonló nehézséget jelent azok cáfolata is. (pl. Kalven és Zeisel vizsgálatait sem tudták

megcáfolni Frank zsűriről alkotott elméletét.) Gyakorlatban tevékenykedő jogászokkal való beszélgetések közben pedig az embernek az az érzése támadhat, hogy a valósághoz igen közeli megfigyelésekkel állunk szemben (még ha egyes tételeket lehet vitatni), amelyek hozzásegíthetnek minket a jog valódi működésének megértéséhez.